

Publieke ruimte – Publieke zaak

Inhoud, organisatie en vormgeving van het programma van de stad

Kader

De publieke zaak is geërodeerd en de publieke ruimte is verweesd. Twee zaken die met elkaar zijn verbonden. In de stellingname hieronder lichten we onze positie verder toe. In ons project onderzoeken we waar, waarom en hoe we de publieke zaak zijn kwijtgeraakt en welke gevolgen dat heeft gehad voor de publieke ruimte. We gaan ook op zoek naar nieuwe inspiratie in kennis en praktijken, om te laten zien hoe actuele maatschappelijke verhoudingen leiden tot veranderingen in zorg en welzijn, in economie en arbeid en hoe die veranderingen maatschappelijk georganiseerd en ruimtelijk vertaald worden. Op zoek dus naar nieuwe inhoud en nieuwe vormen in onze publieke zaak en onze publieke ruimte.

Voor *Publieke Ruimte – Publieke zaak* ontvingen wij een startsubsidie van het Stimuleringsfonds voor Architectuur in het kader van de Regeling Stedenbouw. Met deze startsubsidie kunnen wij ons project verder uitwerken. Voorlopig werken wij met drie aaneengeschakelde thema's als inhoudelijke leidraad:

1. Het programma van de stad. Benoemen en duiden van ontwikkelingen in het publieke domein, van opgroeien in de stad tot ouder worden, van werken tot recreatie. Hoe werken sociaal-economische onderwerpen door in de publieke zaak en de publieke ruimte?
2. De organisatie van het programma van de stad. Op zoek naar verbinding, betrokkenheid en verantwoordelijkheid, in bestaande instituties, in nieuwe (lichte) gemeenschappen en netwerken. Welke nieuwe vormen van organisatie dienen zich top down en bottom-up aan als alternatief van bureaucratie en marktwerking.
3. De vormgeving van het programma van de stad. Ruimtelijke verschijningsvormen van het maatschappelijk programma met hun begrenzing in tijd en afstand, de virtuele opheffing daarvan. Schuivende en verdwijnende grenzen tussen openbaar en privé. Stedenbouw concretiseert het programma van de stad.

Onze eerstvolgende stap is onze stellingname en onze drie thema's uit te breiden en te verbeteren met de kennis van anderen. Een aantal werkateliers met multidisciplinaire teams kunnen daarna specifieke kwesties uitwerken. Daarop volgt een kennisoverdrachtprogramma aan vakwerelden en opleidingen in de vorm van een collegereeks of een leergang. Uiteindelijk staat een boek gepland als de afronding en neerslag van het programma.

November 2011 – Simon Franke / Bart Lammers / Arnold Reijndorp. Contact: sfranke@trancity.nl

Simon Franke / Trancity - Uitgever en redacteur van publicaties en organisator van studiebijeenkomsten op het gebied van stedelijke ontwikkeling en vernieuwing. Auteur en redacteur van o.a. (met Gert-Jan Hospers) 'De levende stad - Over de hedendaagse betekenis van Jane Jacobs'.

Bart Lammers / Bureau Ruyterveer - Zelfstandig adviseur wonen, zorg en welzijn. Mede-oprichter met Buurtzorg Nederland van 'Buurtdiensten', nu werkzaam voor Buurtzorg advies met ontwikkeling en implementatie van nieuwe wijkgerichte organisatie-concepten voor de jeugdzorg en ouderenzorg.

Arnold Reijndorp - Zelfstandig stedelijk onderzoeker en bijzonder hoogleraar sociaaleconomische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden aan de Universiteit van Amsterdam. Auteur van o.a. 'Stadswijk - Stedenbouw en dagelijks leven', (met Maarten Hajer) van 'Op zoek naar nieuw publiek domein', (met Leeke Reinders) van 'De alledaagse en de geplande stad', (met Wouter Veldhuis en Ivan Nio) van 'Atlas westelijke tuinsteden Amsterdam'.

Stellingname

De erosie van de publieke zaak

Sluipenderwijs zijn we de laatste decennia een helder beeld van de publieke zaak, het publiek belang, kwijtgeraakt. Dat uit zich onder andere in verkeerd uitpakkende marktwerking in de sociale sector en in onduidelijkheid over eigendom en beheer van de openbare ruimte.

De grenzen tussen privaat en publiek, individu en collectief, zijn veranderd en nog steeds in beweging: op Facebook bestaat het verschil al niet meer; een groeiende groep zzp'ers doet niet mee aan het collectieve contract met de verzorgingsmaatschappij; de overheid komt 'achter de voordeur' en laat tegelijkertijd een aanzienlijk deel van de gezondheidszorg aan de markt; steeds meer private ontmoetingsplekken gaan als publiek domein functioneren en tegelijkertijd koloniseert de commercie grote delen van het openbaar gebied.

Maatschappelijke betrokkenheid en solidariteit zijn uitgeholde begrippen die bij de huidige verhouding tussen burger en staat en bij de bestaande vormen van maatschappelijke organisaties hun relevantie verloren hebben en geen praktische handvatten meer bieden voor de vertaling van het collectief belang. Als antwoord verambtelijkt de overheid maatschappelijke problemen; normale problemen worden opgeschaald tot bijzondere problemen en hieruit volgt onvermijdelijk de vraag naar meer beleid, naar handhaving en grotere bevoegdheden.

Internet neemt in toenemende mate dienstverlenende functies over met als gevolg dat verschillende soorten openbaar toegankelijke gebouwen van postkantoren, bibliotheken tot warenhuizen verdwijnen.

Achter dit beeld zijn een paar hoofdontwikkelingen te zien. Na een lange geschiedenis waarin het maatschappelijk middenveld de publieke zaak overeind hield, kwam met de (sociaal-democratische) verzorgingsstaat de verstatelijking van de publieke zaak, gevolgd door de (neo-liberale) vermarkting ervan. De verstatelijking bracht naast sociale zekerheid ook bureaucratie en monopolievorming; de vermarkting bracht naast incidentele successen ook quasi-concurrentie en bonuscultuur. Beide zijn (in de woorden van de Britse filosoof Phillip Blond) in gelijke mate verantwoordelijk voor de erosie van het publiek belang. Daarbij gaat het vooral om het verbreken van de banden tussen organisaties en hun achterban. Schaalvergroting heeft daar nog een schepje bovenop gedaan door de afstand tussen management en uitvoerend werk desastreus te vergroten en door de logische verbinding van het werk aan plek en plaats op lokaal niveau te veronachtzamen. Veel van de maatschappelijke organisaties en veel van de professionals (in zowel de sociale sector als in de ruimtelijke disciplines) hebben deze ontwikkeling moeten bekopen met een verlies aan legitimiteit van hun werk. En hoewel de vakmensen in bijvoorbeeld onderwijs, huisvesting en zorg nog steeds een publiek belang voor ogen hebben, omdat ze heel goed weten waarom ze hun werk doen, is dat voor de bestuurders van hun organisaties een abstract idee.

Deze ontwikkeling heeft een enorme invloed gehad op de organisatie van de stedelijke samenleving. Ons programma wil deze ontwikkeling tonen en wil onderzoeken wat de gevolgen zijn voor de realisatie van maatschappelijke doelen, voor de ruimtelijke inrichting van de stad en voor de wijze waarop maatschappelijke doelen een ruimtelijke vertaling krijgen.

Stedenbouw als publieke zaak

Stedenbouw is de stad programmeren en organiseren. In onze ogen is de stedenbouw rechtstreeks verbonden met de publieke zaak en met de boven omschreven opgave. Immers, het scheppen van publieke ruimte – als de ruimte voor het publiek – is nooit een zaak geweest van de overheid alleen, maar eveneens een zaak van dat publiek, een publieke zaak; het kan ook niet louter een zaak zijn van marktpartijen in de zin van commerciële partijen; en dus ook niet van privaat-publieke samenwerking, als die enkel bestaat uit overheid en commerciële partijen. Het publieke belang is vanaf het einde van de negentiende eeuw gedragen door burgers en organisaties die zich verantwoordelijk achtten voor het gemeenschappelijk belang, vaak politiek, soms religieus

gemotiveerd en niet zelden mede ingegeven door eigenbelang. In Nederland hadden we daar de term maatschappelijk middenveld voor. Dat was zuilsgewijze georganiseerd en die term wordt meestal gereserveerd voor collectieve activiteiten op het gebied van onderwijs, welzijn, gezondheidszorg en recreatie gericht op de emancipatie van de volksklassen. Maar buiten de drie sociale hoofdstromen waren er ook particuliere initiatieven - van verenigingen, ondernemers en beroepsbeoefenaren - op het gebied van kunst en cultuur, sport, woningbouw en stedenbouw, maatschappelijk welzijn, gezondheidszorg en noem maar op. Daar maakten ook de beroepsorganisaties deel van uit, bijvoorbeeld van architecten (BNA; Maatschappij ter bevordering der bouwkunst) en van beroepsbeoefenaren die zich druk maakten over de toestand van de stad en de volkshuisvesting (het latere Nirov). (Het is trouwens tekenend voor de toestand van de publieke zaak, dat die beroepsorganisaties misschien nog niet op hun laatste benen lopen, maar het wel erg moeilijk hebben met hun legitimatie, taak en functie). Dat maatschappelijke middenveld in de breedste zin vormde de Nederlandse pendant van de Amerikaanse 'civic society'. Daaraan danken we onze stedenbouw (zie het werk van Len de Klerk), niet aan de overheid, of aan de marktpartijen in engere zin.

Helaas heeft de stedenbouw geen helder antwoord op de vragen die de huidige samenleving de discipline stelt. Teveel blijft de stedenbouw nu hangen in ruimtelijke structuurschetsen en inrichtingsplannen voor de openbare ruimte en te weinig bemoeit zij zich met het (sociaal-maatschappelijke) programma van de stad en de economische dragers daarvan. Dit manco uit zich bijvoorbeeld bij de programmering en inrichting van het publiek domein. Jandirk Hoekstra en Harm Veenbos toonden in 'Stadschiers 2008/2009' al aan dat de stedenbouw de grote ruimtelijke structuur wel in de vingers heeft, en dat het private en semi-collectieve domein rechtstreeks aan het gebouw gekoppeld ons ook weinig problemen geeft, maar dat juist op het schaalniveau daar tussenin waarin openbaar en privé elkaar ontmoeten en waarin de uitwisseling van het stedelijk leven plaatsvindt we niet uit de voeten kunnen, niet met eigendom, niet met inrichting en programma en niet met beheer. Juist in het publiek domein waar stedenbouw meer is dan ruimtelijke inrichting schieten we tekort.

Een reconstructie van de stedenbouw, gericht op herwaardering van de publieke ruimte, vereist een rehabilitatie van de publieke zaak op basis van initiatieven en activiteiten, van individuen, ondernemers, zelfstandigen, beroepsbeoefenaren en organisaties die binnen nieuwe netwerken samenwerken aan publieke belangen in verschillende sectoren.

Nieuw perspectief

Een zinvolle verbintenis van de stedenbouw met de publieke zaak kan zich dus niet uitsluitend bezighouden met ruimtelijke kwesties. De oorzaken voor het verzwakken van de stedenbouw als publieke discipline en voor de verwording van het publiek domein zijn te vinden in brede maatschappelijke ontwikkelingen. Het tegelijkertijd en samenhangend doordenken van de gevolgen voor zorg, welzijn, onderwijs, commerciële dienstverlening, maatschappelijke organisaties én ruimtelijke inrichting is cruciaal om een nieuw beeld op te roepen van een stedelijke samenleving waarin publiek belang en publieke ruimte weer vanzelfsprekend met elkaar zijn verbonden en waarin de stedenbouwkundige die opgaven als vanzelfsprekend als de hare ziet.

Stedenbouw als publieke taak is in zichzelf onomstreden, maar wordt in de praktijk vaak verengd als een keuze tussen stedenbouw in dienst van de overheid of van particuliere organisaties. Dat is een te krappe definitie. De stedenbouw (en de sociale professies) zullen zich moeten weten te verbinden met nieuwe vormen van netwerken en nieuwe vormen van maatschappelijke organisatie. Daarin staan leden en belanghebbenden samen met professionals voor gemeenschappelijke publieke belangen, daarin zijn burgers in plaats van alleen consumenten ook co-producenten. In dit soort flexibele en open processen zullen stedenbouwkundigen moeten kunnen opereren. Tussen overheid en markt ontstaat een nieuw 'maatschappelijk middenveld', waarin stedenbouwkundigen niet gemist kunnen worden.

De stedenbouw moet zich dus weer verbinden met het 'programma van de stad' en in staat zijn de 'programmatische ambities van de samenleving' te faciliteren. Die doelstelling moet weer helder en duidelijk zijn voor de stedenbouw. Voor ons is wel de kernvraag op welke wijze die ambities worden gearticuleerd en georganiseerd. Juist de teloorgang van de publieke zaak confronteert ons met een probleem dat de stedenbouw niet geïsoleerd kan oplossen, zelfs niet voor het eigen vakgebied. Brede maatschappelijke discussie is een vorm van articulatie, maar ook het opduiken van veel kleinschalige en lokale initiatieven van en met direct belanghebbenden is dat. Het eerste is nodig, maar kan al snel leiden tot nieuwe collectieve programma's die 'landsbreed' worden uitgerold. We zijn er inmiddels achter dat juist generiek beleid dat ongeacht de plaatselijke situatie wordt toegepast een groot knelpunt is in de stedelijke vernieuwing. Kleinschalige initiatieven van onderop kunnen verzanden in tijdelijke en leuke, maar te weinig langdurige en betekenisvolle activiteiten, al zijn er bijvoorbeeld inspirerende voorbeelden te vinden in het 'Compendium for the Civic Economy' van (met andere) het Londense ontwerpbureau Oo:/, waarin sociale en economische initiatieven voortdurend worden verbonden met fysieke voorzieningen en gekoppeld zijn aan concrete plekken in buurt en wijk en waarin participatie niet alleen wordt gekoppeld aan het proces voorafgaand aan een voorziening maar juist aan het reilen en zeilen van de voorziening zelf, waardoor de betrokkenheid en legitimiteit permanent is.

Daarbij speelt altijd dat, bij welke opgave dan ook, hoe de bestaande, bijna monopolistische marktstructuren op bijvoorbeeld het gebied van woningbouw, zorg en dienstverlening, voedsel- en energievoorziening, kunnen worden doorbroken en hoe het aanwezige vakmanschap en de betrokkenheid van burgers (in velerlei rollen) op andere manieren worden ingezet.

Bij het realiseren van maatschappelijke programma's en de ruimtelijke vertaling daarvan moeten we ook opnieuw kijken naar de organisatie van overheid, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en burgerinitiatieven. Planbureaudirecteur Maarten Hajer onderkent die vraag en geeft in zijn recente essay 'De energieke samenleving' een hint als hij spreekt over een nieuwe sturingsfilosofie van de overheid. Hij vindt dat de overheid de samenleving teveel als object van beleid heeft beschouwd en dat ze te weinig heeft gestuurd op het mobiliseren van maatschappelijke energie. Een stellingname die nog vraagt om uitwerking: wie zijn de actoren in die mobilisatie, hoe organiseer je dat en welke structuren zullen uiteindelijk belemmerend of juist stimulerend zijn. Daarbij is het niet de bedoeling om zo snel mogelijk nieuwe structuren voor maatschappelijke organisatie te vinden; veel meer zal de toekomst er een zijn van (in de woorden van Hans Boutellier) improvisatie op een basisstructuur.